

Ivan Pravdić

POSLEDNJE PUTOVANJE

U čast Svetskog prvenstva u fudbalu, a na svoju tridesetogodišnjicu, najznačajniji nemački festival savremene drame, MülheimerTheatertage NRW „Stücke ‘06“, nešto što je Sterijino pozorje u najboljim danima i bilo, pozvalo je 32 mlada dramska pisca iz 32 zemlje učesnice prvenstva u fudbalu. Nekoliko ljudi uradilo je divovski posao da dovede pisce sa svih strana sveta, da bi oni, predstavljajući svoje zemlje, je li, predstavili sebe i svoja dramska dela prevedena na nemački jezik.

Značajno je pomenuti i činjenicu da žiri bira samo sedam ili osam predstava od 140 godišnjih premijera novih komada napisanih na nemačkom jeziku! Govoreći o nemačkom ustrojstvu kulture, bitno je još reći da, u davnom prethodnom milenijumu, savez pisaca nije pravio sindikalno paktovanje sa sitnom boranijom izdavača i knjižara, uglavnom loših pisaca koji bi da zarade izrabljujući svoje talentovanije i posvećenije kolege, već sa krupnom mafijom štampara. Iskreno pogledajmo, kada bi štrajkovali izdavači i knjižari nikome to ne bi smetalo. Ali štrajk štamparija bi mogao zaustaviti čitavu državu. Zato pisci vole štampare i štampari vole pisce. Piše se i štampa u enormnim tiražima. I prevodi se stalno i domaći pisci se takmiče sa stilovima prevodilaca i idejama stranaca. I svi se bore za novu literaturu kako bi što pre svi redom postali klasici, malo morgen. Kod nas je malo drugačije. Direktor drame Narodnog pozorišta u prestonici kumi reditelje da rade strane autore, jer su, citiram, sve domaće drame kurac. U očiglednom strahu od kurca, kao i mnogi drugi u kulturi, i ovaj činovnik, direktor drame da ponovim, našao je najsrećnije i najispunjenije zaposlenje da unapređuje nacionalnu dramu.

Slučajem volšebnih okolnosti, jer su jedino takve okolnosti realne, a uz dugoprsto dejstvo Snaše Kasentić, moja malenkost je pozvana da osvetla obraz zemlje koja se raspala po ko zna koji put i da da da da poneki go go go go.

Drame srećom nisu morale da imaju ikakvu vezu sa fudbalom, ali trideset dvoje autora su morali da odigraju turnir u stonom fudbalu, izmišljenom od strane baš pesnika iz Galicije, Alesandra Finisterea, zatim predstave muziku iz rodnoga kraja, sebe i svoja dela. Još jedna srećna okolnost! Nismo morali ni da volimo Beketove drame a da učestvujemo u postavci „Kraja partije“ na trideset dva, tj. nešto manje jezika.

Nemačka, kao izvorište reči dramaturgija, to zvanje i znanje i dalje vezuje za poznavanje dramskog pesništva, tako da su svi pisci morali da u skoro takmičarskoj atmosferi pokažu svoje versifikacione veštine i vrline. Ovo me je posebno obradovalo jer sam se među ex-Yu piscima uvek osećao kao crna ovca rimatorska.

Akcija u Nemačkoj traje nop stop! Katkad besmislena i nepotrebna objašnjavanja i uvežbavanja, isprobavanja svake sitnice, ali ako radno vreme traje određen broj sati, sve vreme mora da se rinta. Kao što je napisao Alister Kroli, koji je u starosti za vreme II svet-skog rata radio lično za Čerčila, analizirajući i razbijajući Hitlerovu koncepciju ezoterijskog rata: možda tu i nema nikakve magije; ali svaki trud donosi rezultate.

Pivo je svakako sjajan i vazda prisutan rezultat. Ali, šta će meni skupo pivo sem da gasim majku rakiju, bez koje ni iz kuće ne izlazim još od pre punoletstva, a posebno ne na skup pisaca koji redom nose, svaki svoje, žestoko otadžbinsko gorivo međunarodne družljivosti. A da nije bilo kuvara crnog Arapina, sigurno bih umro od gladi. Sledstveno ili prethodeće prethodnoj rečenici: Nemačka kuhinja je najgora. Kako i sami kažu: imamo mi puno sosova, ali svi imaju isti ukus. Ali nema salata uz kobasicu, čitaj najgoru viršlu, o vočkama i mezetlutu za užinicu i čalabrcu sport za zubi uz pivo da ne govorim. A šta je najužasnije?

Jedino knjižare rade 24 sata! I ljudi sigurno kupuju više jer i imaju više da plaćaju, ali čudom, tržnih centara ima manje nego u bednoj Srbiji gde se na svakom čošku nudi razna roba široke potrošnje suženog uma.

Ceo skup bio je posvećen Beketovoj drami kojom smo završili sve partije i pre nego što je masovno prvenstvo počelo. Spektakl „Kraj partije“ sa 32 izvođača na nešto manje jezika igran je na vaviloničnosti ugledne konferencije. Humor je rastao iz brkanja jezika i nerazumljujućih dijaloga tako harmoničnih preciznom Beketovom tekstu, vešto poništavajući dikciju, glumu i ekspresiju (toliko različite od kulture do kulture) da se i Beket uzaludno okretao u grobu.

Prezentacije prevedenih i objavljenih drama, a pred publikom na jezicima i po zamislima autora, bile su sjajno različite. Zauvek ću zaboraviti video snimak predstave Nehmeh Semini iz Irana, jednostavnost male crne kutije i meni nerazumljiv dijalog mladića sa golim nogama i devojke sa golim rukama, oboje prefinjeno iscrtanih koža. I večiti dečak Erik Vard Gerlings iz Holandije, skriven iza pijanina, čita dijaloge svoje drame i podiže svaki put papir sa imenom lika koji priča – kakvo lutkarsko ludilo.

Ja sam morao da učinim jedno dobro delo. Ili barem da probam. Sat vremena pred svoju prezentaciju, klatim se u foajeu pozorišta u prelepom društvu. Vrlo mlada a tek zgodna poljska spisateljica sapunskih opera palila je cigaretu za cigaretom skoro ekstremno brzo koliko sam ja potezao rakiju. I zabrundam joj četvorodnevni mamurlukom da prestane više to da radi. Nisam smislio ni zbog čega je to loše i čime to da zameni, kad mi ona kaže da će to učiniti ako se ja skinem go pred publikom. Sjajno, evo i performansa! Neće biti dosadno ni meni ni publici. Tako ja odperformirah jedno razgolićivanje poezije, skidajući po jedan komad odeće posle svake pesme. Nisam sve pesme ni završio, a već sam bio gol golcat, te sam posle sledeće pesme iskopao sebi oko da ne gledam kako spisateljica iz Poljske ne ispunjava svoj deo opklade i u šoku pali cigaretu, a onda sam i odsekao jezik da više ne moram govoriti poeziju, pa otkinuo i ruku da se više ne bih kladio. I postadoh deo sveta, globalni seljak, tela obogaljenog, a obogaćene duše umetnošću. Ili obratno. Znanje za znanjem mi menjaju hromozome svakog novog trenu i više ni sam ne znam ko sam.

Saznajem da je toliko normalno, skoro u celom svetu u kom smo mi svetli izuzetak crnila, da ljudi, čak i u kulturi, žive od svog rada. Da se producira i pravi umetnost, često i nužno kao i hleb naš nasušni, da autori rade u više medija, putuju i prevode im se dela, da to nekome uopšte treba, da se ljudi trude oko zamisli pisca nekog teksta, da se ceni rad. Nenormalno. Da čovek ne poveruje.

A gde su te silne ribe koje završavaju strane jezike? Je l' koja prevodi knjige ili su se sve udale za predstavnike stranih firmi? Je l' i dalje najbolje cenjen posao u mojoj domovini udavača za stranca?

Poslednjeg dana vožaju nas u obilazak rurske oblasti, srca nekoćnje najzagadućije industrije, gde se sada sve zeleni, od kad su zatvorili više od 99% fabrika i rudnika, i gde ljudi pecaju i plivaju u nekad kužnim rekama. Napušteni kompleksi koksara i ugljenokopa, koji i u najruiniranijem stanju, pregaženi podivljalom brezama i ostalim korovom izgledaju očuvanije od retkih radećih fabrika u Srbiji, dobrim delom su pretvoreni u muzeje i pozorišne, plesne, izložbene i dizajn centre sa najsavremenijim salama i tehničkom opremom. U svoj toj fascinaciji stigao sam do mesta gde završavam ovaj putopis. Čelično bure visoko 120 metara a široko 30, na čijem je prvom nivou kružni izložbeni prostor a na drugom amfiteatar sa 100 metara prostora odjekujućih izobličjenih prazninom oblog čelika zvukova iznad sebe. Tu je onaj umetnik Kristo, što pakuje ostrva, kanjone i građevine, poređao sedam miliona raznobojnih burića za naftu i stvorio šaren zid dopola valjka. Koliko bi tu tek prodavnica moglo da se natrpa, a ne nekakva umetnička praznina. Kako su samo glupi ti Nemci. Sigurno zbog toga žive tako užasno i isprazno. Ali moje misli se zaglušavaju sopstvenim odjecima u rurskom čeliku. Čudo! Nema veze ni ružna klima ni loša hrana. Hrabro vičem organizatorima skupa svojim batrljkom jezika: Ja odavde ne mrđam! Pozovite odmah moju ženu da dođe sa našom ćerkom i mi se ovde useljavamo!

DEMON SPECIJALIZACIJE

Moja prva komšinica na selu gde živim, čiji je muž sagradio kuću toliko blizu našoj kući da i njihov pas sere po mom imanju i lovi miševе u mom podrumu, a koja zaista retko dolazi, e ta komšinica okačila je stiropornog vrapca na grančicu veoma mladog drveta šljive. Vetar je brzo oduvao kineska perašca od pravih ptičica, zalepljena tutkalom od kostiju stvarnih ubijenih konja. Verovatno kineskih. Verovatno specijalizovanih da svoje mlade kosti, dobrovoljno i lepo vaspitane, ostave fabrici tutkala, mlade kosti, jer mlade se bolje zatutkavaju. I oni vrapci su verovatno specijalizovani da na sebi uzgajaju perje za svoje plastične kopije.

Specijalizacija se proširila u sve sfere živih bića. Još je i Darwin pisao o specijalizaciji kao motoru evolucije, a savremeni ekonomski isplativ čovek shvatio je da je najlakše specijalizovati ne neku veštinu, napor takoreći, što je prepušteno socijalno nižim, proizvodnim slojevima, već baš ništavnu eksploataciju, popularno rečeno, menadžerisanje prirodnih i ljudskih bogatstava/resursa. Čovek vešto uvežbava da specijalizuje i prirodu samu i učini je sebi prihvatljivim okruženjem. Ne da mu priroda bude izvor strahopoštovanja, divljenja ili inspiracije, već izvor prihoda i/ili ukrasne sličice. Moja komšinica pristaje da puna tačnog iščekivanja, svaki put na istoj grani ugleda istog, čak i očerupanog vrapčića. Japanska deca u šoku od izleta u prirodu govore oduševljeno kako im priroda miriše na klozet.

A šta jeste specijalizacija, osim vrhunsko ovladavanje pojedinačnim segmentima proizvodnog procesa?

Prvo, to je odustajanje od univerzalizma. To je odustajanje od brige za uzroke i posledice svojih dela. Specijalizacija je ukidanje ljudske komunikacije vavilonskom eksplozijom hiljada i hiljada novih reči, za isključivo specijalizovane oblasti, čiji će ogromni fond potisnuti i zameniti zajednički rečnik ideja, osećanja i zbivanja, prenošenih književnošću, kulturom i iskustvima prirodnih pojava. Specijalizacija je pristajanje na ulogu malog šrafa u velikoj mašini ljudske civilizacije. Nema velikih i malih uloga, već dobrih i loših šrafova, onih loših, doduše, da bi bili zamenjeni dobrima i time povećali proizvodnju i potrošnju, napredak uopšte... – odgovorio bi veliki menadžer šraf. Ali, da li i on vidi svoju ulogu osim da zavrće i popušta šta mu je rekao neki bitniji, politički možda šraf, ili još bitniji vojno-industrijski i... dokle sve seže komandna odgovornost? Čemu služi ova mašina?

I zašto bi neko, specijalizovan da bude umetnik, pisao o ovome? U zastarelim školskim programima o umetnosti, pominje se univerzalnost umetničkog dela, savremenijim arhaičnim rečima, njegova ikoničnost, simboličnost, višeznačnost koja nije samo cerebralna, brale, već se, sestro, pojavljuje i u svim prenosivim sferama značenja – emotivnim, saznavnim, intuitivnim, perceptivnim...

Odabравši specijalizaciju, konzument umetnosti, napisano savremenim rečnikom, gubi mogućnost komunikacije sa mnogim od mnogih segmenata umetničkog dela koji, ma koliko bili istorijsko antropološki arhetipsko genetski ugrađeni u svaki ljudski mehanizam, ovaj mehanizam, ne razvijajući raznolikosti, može da specijalistički preskoči primećivanje tih sfera postojanja. Zbog toga su adolescenti, nedorasli, još nespecijalizovani, jedina publika koja sa uzbuđenjem, sve manjim i manjim kako generacije ranije sazrevaju, imaju potencijal da se oduševе, užive, ili osete, budu poneseni i uzneseni nekim umetničkim delom.

I umetnici su se specijalizovali. A tek producenti! Sadašnje stvaranje multimedijalnog umetničkog dela ne podrazumeva tri decenije zastarelo istraživanje jednog umetnika, transponovanje ideja, postupaka i uvezivanje jednog medija sa drugim, trećim itd, već proizvodni proces u kome po jedan umetnik iz svakog medija radi pod budnom palicom (zanimljiv instrument moći i kontrole) producenta.

Tako u Portugalu, jednoj od mladih evropskih zemalja, dvadesetogodišnjaci se s ponosom predstavljaju kao glumci, plesačice, reditelji, koreografi. Moja supruga i ja, oboje matoriji od sebespecijalizovanih mladih, besmo zbunjeni i opuštени. Još više nas je zbunila predivna koncepcija Colina – Collaboration in Arts. Petnaestku umetnika iz cele Evrope pruženi su savršeni uslovi za život i rad. Hotel sa bazenom, dobra klopa, dvadeset tehničara i organizatora, sva moguća i nemoguća tehnologija, kamere, kompjuteri, senzori, kablovi, studiji... i mogućnost da slobodno zajedno kreiramo šta god nam padne na pamet. Ali, da se sve radi samo po jedan dan, kao pilot projekat i tako opet. Pomislili smo: ako su ovako sjajni uslovi za eksperimentisanje, kakvi su tek uslovi kada se radi ozbiljna produkcija? U razgovoru sa umetnicima iz Evrope, zaključili smo da su ovi bajkoviti uslovi začudni njima koliko i nama. Zatim smo spazili da nas prati budno oko, opet, producenata. Pa oni će, dobiti deset do petnaest projekata puta deset do petnaest dana, znači između sto i dvestadvedesetipet idejnih projekata, isprobane mogućnosti najsavremenije tehnologije, gomilu gotovih rešenja za umetničke ili kakve god, važno je dobro plaćene njima, producentima, spektakle – najviše se cene, za producente, otvaranja međunarodnih sportskih događaja i inauguracije.

Specijalizovani umetnici u Evropi, pa i u Portugalu, rade svi u struci, ali po dva posla dnevno. Imaju sedam dana godišnjeg odmora, nultu dokolicu i nikakvu slobodnu volju, nemaju vremena za prijatelje, kao ni drugi specijalizovani, te moraju da posećuju specijalizovane psihijatre kojima će se, barem ljudski, izjadati i platiti od svojih pristojnih plata.

Ovakva vrsta krađe, tj. navučenog realnog i intelektualnog rada kao opita za dalju eksploataciju, nije nimalo nova. Soros fondacija u Beogradu prevodila je sve projekte koji su podnošeni, nevezano za njihovo ostvarivanje ili ne. Svi prevodi slati su centrali u Njujork. Za cenu nekolicine realizovanih projekata, silne metodologije istraživanja, umetničkih projekata i ostale besplatne intelektualne svojine, postali su, preko bare, debeli vlasnički kapital specijalizovanih menadžera projekatana.

Slična otkupljujuća specijalizacija krije se i ispod profesionalizacije vojske, događaja koji možda podjednako obradovava i militariste i antimilitariste. Nova doktrina ratovanja, kako to pompežno i intelektualno zvuči, nije narodna odbrana, zaštita nacionalnih interesa, borba za pravedniji svet... već globalno specijalizirano plaćeništvo zločina. Nije bitno ni ko su neprijatelji, niti ciljevi ratovanja. Profesionalci će bespogovorno, za platu, zašrafiti ili odšrafiti gde treba i kome treba. Da li uopšte treba da postoji bilo kakva vojska, bilo kome, osim onima koji će imati da plate, da bi oteli od onih koji nemaju da plate za kontranapad? Užas!

No, da se vratimo na umetničke specijalizacije.

Radeći predstavu u Holandiji na najvećem svetskom festivalu sajt specifik teatra, morao sam da budem, kako je to sve lepo organizovano da se čovek nema zbog čega buniti, specijalista izvođač u jednoj od sedamdeset predstava na festivalu. Kako sam povredio laktove i doveo u pitanje mogućnost da budem dalje eksploatisan igranjem predstave šest puta na dan, pa tako nedelju dana, zabrinutim producentima nije bilo teško da uplate svakodnevne tretmane kod fizioterapeuta koji je masirao moje laktove, sve da bih mogao da se verem i zadivljujem zaslužne kupce nekih od devedeset hiljada prodatih ulaznica na Terschelling Oerol festivalu 2005. S obzirom da tretmani kod fizioterapeuta traju, imali smo vremena da ćaskamo uz vazelinizirano trljanje mojih prenatalnih tetiva, oznojane kože i tvrdih mišica. Kao i mnogi Srbin specijalizovan za svaštarenje, poveo sam razgovor o kiropraktici, šijacu, refleksiologiji, reiki masaži, aromaterapiji i bliskim disciplinama, najući se da ću nešto i naučiti od žene koja spasava moje laktove i moje producente. Naišao sam samo na specijaliziranu tupost. „Ja sam specijalizirala fizioterapiju i o drugom nisam stručna govoriti.“

Eto kakve sve probleme samo pravim sebi i drugima svojom nespecijaliziranošću. Umesto da specijalizujem neku striktnu umetničku ili čak književnu oblast, možda baš pisanje ovakvih kritičkih eseja, to je sada popularno, postoji već razvijeno tržište specijalizovane literature ovog tipa. Mada, to nije originalno. Originalnost – još jedan mit iz istorije umetnosti, koji je, naravno, u istoriji menadžerstva, izrazito suvišan. Iz više razloga. Publika voli prepoznatljivo, a provereni, neoriginalni uspešni recept jeste vredan truda onih koji rade, jer će, proverenim metodom, doneti profit menadžerima, jerbo, oni ne rade, ali omogućuju drugima da privređuju za njih. Sjajno!

U stvari, sve donosi profit. Samo je bitno biti menadžer na pravom mestu, u pravom trenutku. Čak i kad bih ja bio specijalizirani majstor kvariša, ovu profesionalnu orijentaciju

podržao bi i moj otac, realni vlasnik kuće i imanja na kome živim – ja umem da kvarim sve, od lepih umetnosti, književnih tekstova, dobrih želja, slatkih nada, do zajedničke imovine i kućnih aparata – opet bi neki menadžer popravljanja mogao lepe pare da zaradi i na tom mom radu.

Mada bismo i menadžer i ja bolje prošli da proizvodim lepo perje za komšinčinog vrapca.

Zašto ja toliko ne volim menadžere? Šta su mi skrivili paraziti bez znanja i moći da sami nešto stvore, prave, rade?

Zašto su oni toliko bitni u ovom svetu specijalizacije?

Možda baš zbog toga što oni imaju zadatak da kriju tajnu svrhe specijalizacije i raspo-
ređuju šrafove tako da ovi ne znaju kako je koji povezan.

Ali, hajde da odgovorimo na zaista bitno pitanje – ko i zbog čega specijalizuje? Ko je đavo iza i iznad demona specijalizacije?

Ko pokupi kajmak svakog pojedinačnog i zajedničkog rada čiji se rezultati ni ne uviđa-
ju, jer niko, prezauzet svojom samovažnom specijalizovanom proizvodnjom i potrošnjom,
nema ni globalni, a kamoli univerzalni uvid, ili barem želju da primećuje?

To je Kapital! Višak vrednosti koji sam sebe plodi.

Kako moja žena kaže, niko više ne ide na posao da radi. Bilo za sebe, za državu, ili
šefa, ili za rezultat, izgradnju nečega... SVI IDU DA RADE ZA PARE! To je menadžer nad
menadžerima. Vrhunska nematerijalna specijalizacija koja je uspela da specijalizira ljude,
jer ljudi mogu da vladaju i materijom i nematerijom. I da vladaju i da budu robovi.

A kakav ja to problem imam sa parama?

Verovatno kao i svi. Nemam ih dovoljno.

Šta odaje moj poslednji odgovor?

Odaje pohlepu. Zastarelim jezicima jedan od smrtnih grehova, tačnije, jezikom Tome
Akvinskog, proglašenog katoličkog sveca, koji je imao osamdeset učenika i koji su svi bili
ubijeni posle smrti vernoga Tome.

Sa smrću neka i završim ovaj pustopis koji je zalutao i u žučnu dužinu i u štrokavu
širinu i u dubioznu dubinu. Natrpao sam suviše teza od kojih bi se esej mogao napisati
za svaku, ali ja to ne činim, jer... i to bi bio poseban esej.

U sledećem broju nastavljamo sa turističkim znamenitostima Portugala i čarima seo-
skog života.

UMETNICI NOVOG MILENIJUMA

Prolazimo ulicom, Rua Avgusta u Lisabonu. Penjemo se od obale ka centru. Na svakom
koraku, meni, šarenom i čupavom, prilaze mali Afrikanci i nude hašiš, kokain. Bukvalno
na svakom koraku. A na svakom ćošku kojim se može izaći iz Rua Avgusta stoji policajac.
Dobro naučen da teatar apsurdna neodoljivo i nekontrolisano otima ljude iz navike, sme-
škam se i kontrolišem. Ne uzimam ništa. I šta će mi. Pa ja drogu ne kupujem na ulici. Ja
sam kulturan tip. Ja sam svoju drogu već odavnu uzeo. Kao Obeliks.

I otkud ja u dosadnom Lisabonu? Među starim zgradama fasadarim šarenim keramičkim pločicama? Zašto se provlačim uskim i strmim ulicama, koje od svakog primorskog grada prave nehumani kameni lavirint? Zašto sam ovde, a ne na smrzavajućem okeanu u koji se samo bućnem da prekinem prženje sunca na skoro pedeset stepeni? Okeanu, čiji povratni talas zajedno sa mnom odnosi i dva metra peska pod mojim nogama i u kome se ne sme plivati? Zašto nisam u Sintri, raju na zemlji, na gotivnom imanju psihijatra koji gaji minijaturene životinje i ženi svoje dva puta mlade asistentkinje? Zašto ne u Kaškaešu da gledam koncerte turbo atlantik sisatih i utegnutih zvezda čija penzionerska publika pomamno pleše na trambolini vijagre? Zašto ne u Algvre na ekstaznim plažama za mlade? Zašto ne podižem turistički kredit u najjačoj domaćoj banci, Esperito Santo (Duh Sveti)? Zašto nisam u Fatimi da gledam hodočasnike koji desetinama kilometara dolaze na kolenima, nadajući se da će baš oni videti Bogorodicu? Zar me je napustila moć uvaljivanja u tuđe stanove i kuće, te ostajanje dokle hoću, jer domaćinima je uvek neprijatno da izbace kulturnog i finog gosta koji još i kuva? Nije me još uvek napustila ta moć. Ali zašto sam u Lisabonu?

Zato što tražim kulturu! Zato što moji domaćini moraju da rade i ne mogu da se zafrkavaju po ceo dan sa mnom i mojoj ženom i da eskiviraju posao.

To kod nas tako nije. Mi jedva čekamo da nekoga ugostimo pa da imamo izgovor da ne radimo. Da se divimo sopstvenim turističkim znamenitostima, u krajnjoj nuždi da angažujemo goste da operu sude, preriljaju baštu, a što je najvažnije, slušaju naše mrsomudvine, životne probleme, preokupacije i stavove. A kao gosti smo još bolji. Nemamo ni sat ni mobilni telefon, pa uspemo da produžimo boravak za još nekoliko dana ne znajući ni koji je zapravo dan, kasneći na let i praveći se tošama pred aerodromskim i carinskim službenicima.

U urbanom Lisabonu domaćin će ti ostaviti ključeve od stana i opet se ne baviti tobom već poslom. Zato lutamo gradom prepunim kolima i čekamo 20 časova kada svi moraju da se isparkiraju iz centra grada, da se otvore kafići, svi da uzmu piće i izađu napolje da stoje, migolje se i pričaju. Eto kulture.

U muzejima je druga priča. Od hiljada i hiljada slika i dela portugalske umetnosti, samo je jedna ostala u mom sećanju. Antonio Soares je čovek. Zastupljen u muzeju naslovnicama za modne časopise iz tridesetih godina prošlog veka i jednom slikom crnokose žene u prirodnoj veličini. Malo većoj. Prvi put da gledam živu osobu naslikanu. Da joj se lice menja i guzovi mrdaju ispod duge crne haljine.

Još jedna savremenija, iz sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, ostavlja trag ličnosti – svoje. Helena Almeida. Suptilne crno-bele fotografije sa njenim stopalima, stolicama... Ne sećam se ničeg sem imena.

Ali, u Muzeju antičke umetnosti – sve možete videti, ali ćete stati ispred Iskušenja Svetog Antonija, slike Heronimusa Boša! Bože! Toliko živih detalja i događaja u jednoj slici! Triptihu. Sve se odvija kao najčudesniji film. Slika sija! Sami birate putanju kroz stvaran svet, a toliko izmaštan. Moja supruga, slikarka, kleči pred slikom. Ja imam malo bolji vid pa sam korak iza nje. Obezbeđenje prilazi i podiže je. Nemojte tako, kažu, nije kulturno.

A kakvi su umetnici novih milenijuma? Šta oni rade?

Prvo da ih lociramo. Gde su?

Sto kilometara istočno od Lisabona, usred pustinje, srednjovekovni ženski manastir na vrhu brda, pretvoren je u jedan od najsavremenijih kulturnih centara u Evropi. To je, doduše, jedini takav zamak u Portugalu pretvoren u tradicionalno kulturno mesto. Na stotine, a možda i hiljade drugih, pretvoreni su u najsavremenije kulturne javne kuće i kockarnice.

Izbor umetnika bio je prilično šaren. I muški i ženski. Od dvadeset do šezdeset godina. Od Britanije do Portugala, od Danske do Rumunije.

Skoro svaki dan vodile su se organizovane rasprave, više dosađivanja za radni umetnički svet, na razne teme. Prva je bila odnos umetnosti i fašizma. Začudio sam se izboru teme, jer je u SFRJ, još pre nego što je Portugal izašao iz fašizma, Tomaž Šalamun usred socijalističke diktature po meri nadčoveka Tita, pitao svoju pesmu Ker pav sum fašist? Zašto sam fašista? Zašto teram svoje reči i pesme da budu uređene, složne, da slepo slušaju moju diktatorsko umetničku naredbu? U nekim kulturama ova ideološka pitanja nisu još odigrana humorom i erotikom, tako da i dalje izazivaju ozbiljne diskusije. Ozbiljne za one koji ih ozbiljno shvataju.

Najviše su se hvatala u dijalog dvojica domaćih. Duarte, zaneseni glumac i reditelj, mladi otac, ljubitelj bulevarskog teatra, želi da vidi svet kao slobodnu scenu, sa nivoom utopističke naivnosti koju sam i ja možda nekad imao. Dionisio, stariji dobrodržeci konceptualista, salonski fašista svadalice, a zapravo dušica od čoveka, želeo je da uvredi koga stigne i privuče pažnju na sebe. A krišom bi svakom pomogao. Mi ostali, jedva smo čekali da se vratimo radu.

Kakvi su još umetnici bili tu?

Među međunarodnom ekipom koja se međusobno sporazumevala na engleskom, bio je i jedini umetnik koji nije znao ni reč tog univerzalnog jezika. Umetničko čudo iz Španije – Havijer Nunjez Gasko! Čovek koji je kokainom napisao reč Felisidad – sreća. Pošmrkao je i doživeo kliničku smrt. Pustio je video snimak unazad, kako iz nosa kokainom piše sreću. Implantirao je sebi pod ruku čip za satelitsko lociranje kućnih ljubimaca. Da se ne izgubi! Pošto smo svaki dan pisali na zidu ideje koje bismo tog i narednih dana radili, on je tražio od nas da razne umetničke predloge pišemo na njegovoj obrijanoj umetničkoj tintari. Pošto se plaši od muva, napisao je medom na grudima i stomaku reč strah i pustio da se muve zalepe za njega. Nije morao da učestvuje u dosadnim diskusijama jer nije razumeo ni reči.

Neko ko je sve razumeo i sa svima saradivao, bio je rumunski muzičar Aleks Katona. Čovek koji na širokim plećima nosi violončelo, pojačalo i zvučnik, sempler... on repuže, sketuje, džezira, klasicira, glumi, razbija sve... svirao svuda, radio sa siromašnom decom u Kolumbiji... Već prve večeri smo, kada su nas evropejski učesnici ispalili i otišli na rano spavanje umesto na dogovorenu žurku, napili rakije u njegovoj sobi i pevali/svirali bljuz. Posle smo bili prezauzeti.

Uvek raspoložen za saradnju bio je portugalizovani Nemač Ulrih Miclaf, koji je toliko voleo narandže da je oženio Portugalku te sad može da se narandžari svakog dana. On je violončelom proizvodio tako konceptualne zvuke da su aparati za snimanje tiltovali, a najluđe je bilo pakovanje celog violončela u aluminijum i muziciranje na istom, te zatim

aluminiziranje, prepariranje i čitave jedne engleske plesačice rolnama ovog čudesnog metala. Muzika i ples? Kao iz rerne, a da ne zagori odgore.

Gle! Ja nisam imenovao niti jednu ženu! Zar je to moguće? Nijednu umetnicu! Zar sam toliki papučar da ne smem da pomenem, ako i krišom primetim neku žensku? Zapravo, žene iz zemalja Prvog sveta, umetnice takoreći, previše su profi da bi bilo šta pokazale osim svog cv-ja i atitjuda. Mlađe, mediteranske ženice, snažne i nežne, rade suptilne projekte i igraju za sebe, bez takmičenja sa Prvim svetom.

A mi? Šta mi radimo?

Saznaćemo u sledećem nastavku.